

Hoog Edelen Heer en Heeren

Ik vind mijn gedrongen om mijn tot U hoog Edelen te wenden, daar door mijn een klyn deel grond van mijn plaats genaamd groenkloof aan het Gouvernement is afgestaan voor die dorps water voor, waarvoor ik een Block Erfven op het dorp Pretoria ontfangen heef, doch de erfven die mijn is aangeweesen en opgemeeten niet de Erfven zyn dien ik Transport van ontfangen heb, en de aangeweesen Erfven zyn door het Gouvernement verkocht geworden, zoodat ik mijn ontevredenheid hiermede aan de Hoog Edelen Uitv. Raad te kenne geeft en verlang de Erfven te hebben die mijn aangeweesen is, en voor mijn is opgemeten daar ik reets van dien Erfven heeft verkogt, deze moeilikheeden zyn niet door mijn gedaan dus hoop ik dat de HED uitv Raad mijn een teregysing geeven zult

ik heb der Eer te zij U hoog Edelen
 onderdanige Dinaar
 L.C. Bronkhorst²⁹⁾

Antwoorde op die briewe is nie gevind nie, maar dat sy klagtes wel die Uitvoerende Raad bereik het, blyk uit bewys dat in April 1865 aan A.F. du Toit weer opdrag gegee is dat nog twaalf erwe aan die westekant van die Gereformeerde kerk uitgemeet moes word. Daarin is versoek dat die ou heer Lucas Bronkhorst drie erwe moes kry in ruil vir die gedeelte van sy plaas Groenkloof wat vir die Pretoria-waterskema in beslag geneem is. Hierdie erwe was besonder groot; 225 x 120 "reilands" voet (Hollandse voet).³⁰⁾

Toe L.C. Bronkhorst in 1875 oorlede is, het hy 'n plaas naby Makapaanpoort en 'n erf in Pretoria besit. Sy tweede vrou en kinders was die erfgename. Volgens die kinderbewys het sy vier oorlewende kinders en sy eggenote elk ongeveer R25 geërf (£12-3-4). Oor die erfporisie van die twee kinders wat oorlede is, is op 20 Desember 1875 as volg besluit:

voor ieder hun vadersdeel £12-3-4 & van hun kinders £6
 -1-8
 Pretoria
 20 Dec 1875.³¹⁾

Met sy afsterwe is 'n boedelinventaris opgeneem waarin alle roerende en onroerende goedere volgens hulle toestand beskryf is:

5 grote ossen	1 half sleyt beybelje Klyn
2 Koeijen met kalver	2 psalmboekken
6 jonge ossen	1 Katel
5 droge Koeijen	1 tavel
3 jaar oud kalvers	1 halve bet
1 half slegte ossewagen	1 Kook pot

3 Kisten	1 Kook Kettel
1 bet Kompleet	1 dito
2 stoelen	1 blik bort
1 Meel sif	2 koppis en piring
2 besleynne schotel	2 vorkin
2 bor den	3 trommels
1 spoel kom	1 blaker
3 Eet lepels	1 botter potje
2 tavelmessen	1 prede Kase boek
1 Klerenborssel	
1 glaasse potje	
2 brootpannen	
1 plaas ge inspecteerdt mar nog geen transpoort nie (£40)	
1 Erf nog geen transpoort (£1-10)	
2 Schiet Geweers (£2-10 stuk)	

Die totale boedel het ongeveer R244 beloop. Die erf in Pretoria was op daardie stadium slegs R3 werd teenoor die gewere wat elk R5 werd was! Op 20 Desember 1875 is sy tweede vrou, Johanna Cornelia (geb. van der Walt), as senior eksekutrise van die boedel aangestel. Die Brief van Administrasie is deur die Weeskamer van die Zuid-Afrikaansche Republiek uitgereik.³²⁾

In hierdie boedelinventaris word van drie kiste melding gemaak. Een van hierdie wakiste het in die versameling van die Kultuurhistoriese Museum, Pretoria. teregekome. Die wakis is deur Lucas Bronkhorst gemaak. Hy het die apiesdoringhout self gesaag van bome wat naby die huidige Leeubrug gegroei het. Die wakis dateer uit ongeveer 1850. Die skarniere en sleutelplaat is vervang, maar onder die boom van die kis is nog 'n paar handgemaakte spykers. Daar is houtpenne en die boomplank is aan die een kant baie hol. Die kis was eers met rooi loodverf geverf en daarna weer met groen verf oorgeverf. Die planke is handgeskaaf en baie verniel. Die wakis is deur L.C. Bronkhorst, 'n kleinseun van Lucas, aan die Museum geskenk. Op 26 September 1957 het hy op Diepkloof, Pk Mossiesdal, oor Middelburg, Transvaal, gewoon.³³⁾

Lucas Bronkhorst het nooit gedroom dat die grond wat hy aan die ontwikkeling van die Pretoria-watersekma bewillig het, sou lei tot die ontwikkeling van die besturende hoofstad van Suid-Afrika nie. 'n Gedeelte van die oorspronklike watervoor is vandag nog onder die sypaadjieplaveisel in Andriesstraat, naby Burgerspark.³⁴⁾

Verwysings

- 1) J.A. Heese, "Suid-Afrikaanse geslagsregisters 1 A-C" (Pretoria, 1986), p.459.
- 2) N.G. Kerkargief, Kaapstad: Graaff-Reinet: G6, 3/1, Graaff-Reinet Doopregister 1795-1805, p.48.
- 3) N.G. Kerkargief, Kaapstad: G6, 6/1 Huweliksregister, p.71.
- 4) J.A. Heese, "Suid-Afrikaanse geslagsregisters 1 A-C" (Pretoria,

- 1986), p.459.
- 5) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: TAB 19312 (B191 Z.A.R.), Boedel van L.C. Bronkhorst, distrik Pretoria. Geen sterfkennis is op die lêer gevind nie, maar wel die boedelinventaris en die Brief van Administrasie, Weeskamer, Z.A.R.
  - 6) G.S. Preller, "Ou-Pretoria" (Pretoria, 1938), pp.11-12.
  - 7) M.J. Minnaar, Herinneringe van ... in G.S. Preller (red), "Voor-trekermense VI" (Kaapstad, 1925), p.137.
  - 8) Inspeksierapport van Pretoriase plase, "Pretoriana". April-Augustus 1958, pp.58-59.
  - 9) G.S. Preller, "Ou-Pretoria" (Pretoria, 1938), p.13.
  - 10) R. Peacock, Enige herinneringe van tant Malie Postma, "Pretoriana" no. 20, Julie 1956, pp.16-17; K. Roodt-Coetzee, Die Republikeinse Pretoria: kultureel en sosiaal, in S.P. Engelbrecht (red) "Pretoria 1855-1955" (Pretoria, 1955), p.128.
  - 11) K. Roodt-Coetzee, Die Republikeinse Pretoria: Kultureel en sosiaal, in S.P. Engelbrecht (red), "Pretoria 1855-1955" (Pretoria, 1955), p.126.
  - 12) K. Roodt-Coetzee, Die Republikeinse Pretoria: Kultureel en sosiaal, in S.P. Engelbrecht (red), "Pretoria 1855-1955" (Pretoria, 1955), p.131.
  - 13) H.M. Rex, "Pretoria van kerkplaas tot regeringstelsel" (Kaapstad, 1960), pp.44-45; C.S. Kotzé, "Doornkloof-wêreld" (Doornkloof, 1983), pp.32-33.
  - 14) R. Peacock, Die stigting van Pretoria, "Pretoriana", pp.8-9.
  - 15) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: Volksraadsnotules 310/53 (Bylaag 11).
  - 16) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: Volksraadsbesluite, Artikel 70 van 16 November 1855.
  - 17) J. Stuart, "De Hollandsche Afrikanen en hunne Republiek in Zuid-Afrika" (Amsterdam, 1854).
  - 18) S.G. Roos, Die aandeel van William Skinner in die ontwikkeling van Pretoria, "Pretoriana" 32 en 33, April en Augustus 1960, p.37.
  - 19) J.J. Pieterse, "Die geskiedenis van Pretoria tot 1877". (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UP), (Pretoria, 1942), p.21.
  - 20) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: R312/63, Uitmeet van Pretoria-erwe, p.22 ('n Oorspronklike berus by die Stadsraad en 'n kopie in die Kantoer van die Registrateur van Aktes, Bylaag VI).
  - 21) H.M. Rex, "Pretoria van kerkplaas tot regeringstelsel" (Kaapstad, 1960), pp.60-61.
  - 22) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: R312/63, Uitmeet van Pretoria-erwe, p.23; "Staats Courant", no 70, dd. 1864.11.01.
  - 23) J.H. Breytenbach, "Notule van die Volksraad van die Suid-Afrikaanse Republiek IV (1859-1863) (Pretoria, 1952), p.207.

- 24) R. Peacock, "Die geskiedenis van Pretoria 1855-1955" (Ongepl. D.Phil, U.P.), (Pretoria, 1955), p.52; J.J. Pieterse, "Die geskiedenis van Pretoria tot 1877". (Ongepl. M.A.-verhandeling, U.P.), (Pretoria, 1942), p.23a.
  - 25) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: SS R4320/61, p.267.
  - 26) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: SS R4581/61, p.421.
  - 27) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: SS R755/63, p.267.
  - 28) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: SS R60/64, pp.131-132.
  - 29) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: SS R1149/64, p.360.
  - 30) J.J. Pieterse, "Die geskiedenis van Pretoria tot 1877" (Ongepl. M.A.-verhandeling, U.P.), (Pretoria, 1942), p.24; Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: Uitvoerende Raadsbesluite, Artikel 116 van 5 April 1865.
  - 31) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: Boedel van L.C. Bronkhorst, Boedelnommer 19312 (B191 Z.A.R.28).
  - 32) Transvaalse Argiefbewaarplek, Pretoria: Boedelinventaris van L.C. Bronkhorst, Boedelnommer 19312 (B191 Z.A.R.28).
  - 33) Nasionale Kultuurhistoriese Museum, Pretoria: HG 6876, inligting uit voorwerpkaart.
  - 34) Persoonlike mededeling, mnr. T. Andrews, Pretoria, Februarie 1990.
- (Aanvulling van verwysings 20 en 30: Met reilandse of Hollandse voet is waarskynlik die Rijnlandse voet 0,3139 meter bedoel - C. de Jong.)

Murasie van die huisie van Lucas Cornelis Bronkhorst in Fonteinedal, gefotografeer in Mei 1955.

Uit: S.P. Engelbrecht, red., "Pretoria 1855-1955", Pretoria 1955, p. 126

DIE PRETORIASE "GEDENKTEKEN NEDERLANDERS IN TRANSVAAL, 1850-1950"

deur Kol. (Dr.) Jan Ploeger

Inleiding

Op Sondag 16 Februarie 1992 het Staatspresident F.W. de Klerk, onder groot blyke van belangstelling, bogenoemde gedenkteken op die Neerlandiaplein van die Tremloods-winkel-kompleks, op die hoek van Schoeman- en Van der Waltstraat, onthul.

Op die Neerlandiaplein verrys nou 'n indrukwekkende spuitfontein, omring deur ruim 650 graniet naamsteentjies. Die steentjies, wat tussen die baksteenplaveisel gelê is, vorm - met hulle inskripsies - 'n huldeblyk aan verteenwoordigers van die duisende Nederlanders en oud-Nederlanders wat van omstreeks 1850 tot 1950 tot die opbou van Pretoria, die Zuid-Afrikaanse Republiek en die latere provinsie Transvaal bygedra het.

Dié name verteenwoordig terselfdertyd 'n groot aantal vakrigtings, soos die staatsbestuur, die handel, die opvoeding, die geneeskunde, die kuns en kultuur, die pers- en kommunikasiewese, die regspleging, die boukunde, die teologie, die vervoer en die wetenskap, ten opsigte waarvan Nederlandse immigrante hulle bydraes gelewer het en - by voortdoring - nog steeds lewer.

En hierdie strewe om bydraes te lewer is slegs oortref deur die inhoud en strekking van die volgende credo, 'n oortuigende gemoedsuiting van die Nederlandse immigrant en destydse bekende Pretoriase onderwysman, mnr. Willem Klooster (1867-1943). Sy volgende woorde dateer van 1923:

"Wij zijn hier ... wij blijven hier. Dit land is ons thuis geworden. Al onze belangen zijn in Afrika. Wij zeggen 'Afrika eerste' en wij zijn in de eerste plaats goede burgers van de Unie.

Wij hebben geleerd ons aan te passen. Maar we vergeten niet onze afkomst, taal en traditie."¹⁾

Die indeling in tydperke

Die Nederlandse emigrasie na Suid-Afrika waaronder die gebied noord van die Vaalrivier in die 19e en 20e eeu, kan in verskillende tydperke verdeel word.

Die eerste periode wat op grond van beskikbare gegewens nagegaan kon word, het o.m. met 'n geringe toevloeiing na die Voortrekkersamelewing begin en het tussen 1849 en 1872 voortgeduur. In dié tydperk het ongeveer 1500 Nederlanders tot vestiging in verskillende dele van die destydse Suid-Afrika oorgegaan. Die vernaamste bevorderaar van dié beweging in Nederland was prof. Ulrich Gerard Lauts (1787-1865), die "vader van die pro-Boerbeweging" in Nederland.²⁾ Een van die kenmerke van dié tydperk was die koms van onderwysers en

predikante na die Zuid-Afrikaansche Republiek en Nederlandse kinderemigrasie na die Kaapkolonie.

Die tweede periode dank sy ontstaan aan die strewe van Staatspresident T.F. Burgers (1834-1881) om bekwame Nederlanders te bekom om op verskillende gebiede te help om die Zuid-Afrikaansche Republiek op te bou en verder te ontwikkel o.m. op die gebied van onderwys en staatsdiens.³⁾

Dié tydperk het in 1877, met die Britse anneksasie van Transvaal, ten einde geloop. Tydens die daaropvolgende Eerste Anglo-Boere-oorlog (1880-1881) kon verteenwoordigers van die genoemde groep en van hulle voorgangers bydraes lewer om die vrywording en verdere op- en uitbou van die Zuid-Afrikaansche Republiek te help bevorder.

Die Krugertydperk (1881-1902) het tot die grootste Nederlandse emigrantestroom van die 19e eeu na Transvaal gelei. O.m. was die werksaamhede van die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM), die verdere opbou van die Zuid-Afrikaansche Republiek en die Transvaalse onderwysuitbreiding vir hierdie toevloeiing verantwoordelik. Ander faktore wat ook, in 'n mindere mate, tot die toegenome Nederlandse emigrasie bygedra het, was die opkoms van die Witwatersrand en die oprigting van die Nederlandsche Bank- en Credietvereniging in Pretoria (1888). Daar was selfs sprake van 'n uiters beperkte groepemigrasie wat tot die ontstaan van die oorspronklik Nederlandse nedersetting Dullstroom op die Transvaalse Hoëveld gelei het (1883).

Nederlandse handelaars, bou-aannemers e.d.m. het ook hulle onderskeie bydraes gelewer en in Johannesburg (1892) en Pretoria (1893) het bloeiende Nederlandse verenigings ontstaan wat tot vandag toe voortbestaan.

Daar is geskat dat daar in die genoemde periode tussen 5000 en 6000 Nederlanders en oud-Nederlanders in die Zuid-Afrikaansche Republiek gewoon en gewerk het.

Noukeurige opgawes oor dié Nederlandse emigrante oor die tydperk van omstreeks 1850-1900 ontbreek. Een van die belangrikste redes hiervan is dat 'n onbekende persentasie van die vertrekkendes na Suid-Afrika en elders in Nederland nagelaat het om die voorgeskrewe vertrekformuliere te voltooi. Ook het o.m. as gevolg van oorlogsgeweld (1940-1945), of deur ander oorsake, argiefstukke verlore gegaan. Oor die tydperk 1835-1880 kon die skrywer en prof D.G. de V. de Kock van Port Elizabeth 1236 behoorlik geregistreerde Nederlandse emigrante, bestem vir Suid-Afrika, opspoor. Vir die periode 1880-1900 geld 'n totaal van 3461. Dié gegewens is gepubliseer in die studie "Nederlandse emigrasie na Suid-Afrika 1800-1900" (Port Elizabeth, pp. 257).

Die Tweede Anglo-Boere-oorlog (1899-1902) het die derde tydperk van Nederlandse immigrasie wat van 1881 tot 1900 geduur het, beëindig. Die oorlog en die daaropvolgende Britse heranneksasie van die Boererepublieke het ook die posisie van die Nederlandse immigrante ingrypend verander.

Van die laasgenoemde groep is, wat die destydse Boererepublieke as eindbestemming betref, o.m. NZASM-personeel en hul gesinne, staatsamptenare en ander, na hul land van herkoms gedeporteer. Ander het op die slagvelde gesneuwel of

het in Britse krygsgevangenskap beland. Sommiges het na die Vrede van Vereeniging (1902) o.m. na Transvaal teruggekeer omdat hulle van hul geboorteland vervreemd het.⁴⁾

Die vierde tydperk duur van 1902 tot 1914.

Na 1902 het hierdie ontworteldes en nuwe Nederlandse emigrante o.m. met die totstandkoming van die na-oorlogse Christelik Nasionale onderwysstelsel (CNO) gehelp. Ander het hulle beste kragte aan die oprigting en instandhouding van die Hollandsch Hospitaal, die latere Zuid-Afrikaans Hospitaal in Pretoria, gewy.

Gebaseer op amptelike gegewens oor die tydperk 1907-1909 was die aantal Nederlanders wat in dié jare tot vestiging in ons land oorgegaan het, klein. In 1902 het 132 en in 1909 250 aangekom. Sowel die ongunstige ekonomiese omstandighede as die verandering van bestuur in die voormalige Boererepublieke was in dié verband van betekenis.

Gedurende die beginjare van die volgende periode (1914-1939) het die Eerste Wêreldoorlog (1914-1918) die emigrasie uit Nederland na ons land nadelig beïnvloed. Daarna het vanaf 1929 die ekonomiese depressie in Nederland emigrasie aangemoedig. Ons land is, wat die depressie betref, ook nadelig beïnvloed, maar vakbekwame Nederlanders, veral in die boubedryf, het daarin geslaag om 'n nuwe toekoms op te bou. 'n Klein groep onder die Nederlandse emigrante wat tot die so-gehete intellektuele beroepsgroep behoort het, het dikwels nuwe geleenthede in hulle nuwe vaderland aangegryp om hulle beter te bekwaam. Ander het by onderwysinrigtings of in die bedryfslawe werk gekry. 'n Reus onder die destydse werkgewers was die YSKOR-organisasie waarvan die grondslae deur die Nederlandse immigrant Cornelis Delfos (1868-1933) gelê is.

In dié jare was die Nederlandse nedersetting op die plaas Wonderfontein 65, naby die huidige Carltonville, 'n voorbeeld van groepsemigrasie van Nederlandse boere na ons land (1928).

Vermelding verdien ook, in 1930, die stigting van 'n leerstoel vir Nederlandse Kultuurgeskiedenis deur die Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Vereeniging (NZAV), Amsterdam, Nederland, aan die Universiteit van Pretoria. Die eerste hoogleraar in dié studievak was die Nederlandse emigrant prof. Dr. M. Bokhorst (1900-1982), 'n oud-student van die beroemde Nederlandse kultuurhistorikus prof. Dr. Johan Huizinga (1872-1945). In 1937 het die totstandkoming van die Nederlandsch Cultuurhistorisch Instituut aan dieselfde universiteit gevolg.

Dit is 'n paar voorbeelde van betekenis van samewerking tussen die twee lande. Van 1925-1938 het 6426 Nederlandse emigrante in Suid-Afrika aangekom. Ongeveer 870 het in dieselfde tydperk na hul land van herkoms teruggekeer. Die oorgroot meerderheid het tot vestiging oorgegaan.

Die laaste tydperk van Nederlandse emigrasie na ons land van ongeveer 1850-1950, word deur die jare vanaf 1945 ingeneem. Die Tweede Wêreldoorlog (1939-1945) en die besetting in Mei 1940 het die Nederlandse emigrasie tot stilstand laat kom. Ook is deur die oorlogstoestand die jonger Nederlandse samelewing van die jaargroepe van militêre diens in

beroering gebring. In ons land het die vraagstuk van indiensneming van Nederlandse onderdane as vrywilligers of dienspligtiges veel beroering en tweespalt verwek. Volgens Drs. H.A.R. Smidt in die publikasie "Koninklijke Nederlandse Brigade Prinses Irene. Garderegiment Fuseliers Prinses Irene 1941-1991" (Emmen, 1991) het 33% van die genoemde groepe in ons land, dit is ruim 600, gehoor aan die oproep gegee. Die rekrutering van Nederlandse dienspligtiges in Brittanje, Kanada, die Verenigde State en in Suid-Afrika was volgens dieselfde bron, geen sukses nie.

Ter gedagtenis aan die Nederlandse gesneuweldes uit ons land is in 1953 'n Nederlandse oorlogsmonument in Pretoria opgerig. Die dienswilliges het in 1945 teruggekeer en hul ou beroepe weer begin uitoefen.

Die na-oorlogse Nederlandse emigrasie na die Unie van Suid-Afrika het tussen 1946 en 1950 meer as 8000 bedra. Dit het tussen 1956 en 1977 tot ongeveer 27000 toegeneem. 'n Groot deel van hierdie groepe het hulle in Transvaal gevestig en het veral in die boubedryf en die sakelewe groot bydraes gelewer.

Teen hierdie agtergrond en 'n gedeeltelik geskatte Nederlandse emigrasie van 'n eeu (1850-1950) na ons land van ongeveer 26000 persone, moet die gedagte gesien word om die Transvaalse bydraes van 'n deel van dié totaal op 'n tasbare wyse te eer.

Die gedagte aan 'n monument

By geleentheid van die sewentigjarige stigtingsherdenking van die Pretoriase boekhandel-uitgewery J.L. van Schaik in 1984 het die bydraes wat Nederlanders en oud-Nederlanders in Pretoria en Transvaal gelewer het, 'n onderwerp van bespreking gevorm. O.m. is nadruk op die behoud van die Afrikaanse taal en identiteit gelê en is die gedagte uitgespreek om die genoemde en ander bydraes in die vorm van 'n monument te eer. Dié begeerte het daartoe gelei dat Dr. P.J. Kloppers, mnr. Jan J. van Schaik en die joernalis Dr. Piet J. Muller op 11 Desember 1985 die aangeleentheid verder bespreek het. Die volgende stap was die totstandkoming van die Komitee Nederlanders in Transvaal (1850-1950), wat later die naam Stigting Gedenkteken Nederlanders in Transvaal (1850-1950) aangeneem het (23 Oktober 1987). Op 23 April 1987 het argitek J.H. (Hannes) Meiring van Pretoria die planne van 'n spuitfontein aan die bestuur voorgelê. Die vraag waar die gedenkteken in die stad te plaas is op 20 September 1989 beantwoord.

Die ontwikkelaars van die Tremloods-kompleks, die firma E.G. Chapman, was bereid om die plasing van die spuitfontein as 'n deel van die genoemde ontwikkelingsplan te beskou.

Skenkings is ontvang en verder het die gedagte ontstaan om granietsteentjies met die name van Nederlanders van 1850-1950 teen R250,00 per eksemplaar aan belangstellendes te verkoop. In ander gevalle is die genoemde steentjies kosteloos gelê. Tot op die onthullingsdag van die spuitfontein is 650 steentjies rondom die spuitfontein gelê.

Die simboliek van die spuitfontein

Argitek J.H. Meiring het van die gedagte van Nederland as 'n waterland uitgegaan. Die oorheersende gedagte het hy verbind aan spuite wat vakrigtings voorstel. Hy het verder die water op verskillende vlakke laat vloei en op dié wyse die verspreiding van die Nederlandse emigrante oor die watermassa aan die voet van die fontein bewerkstellig. Dié watermassa het die verspreiding van die Nederlanders oor Transvaal versinnebeeld. Die plansirkels word op die plaaseisel rondom die monument voortgesit. Agter die fontein verrys 'n skuins muur, 'n dyk, as die simbool van die ewige stryd teen die water. Nederlanders het terselfdertyd die water getrotseer en oor dieselfde water hulle kenmerke as 'n nasie na ver oorde uitgedra.

Die spuitfontein en sy omlysting is deur 'n tweetal bedrywe van Brits gelewer en opgestel.

Die bestuur, sprekers

Ten tyde van die onthulling het die bestuur van die Stigting na sekere wysigings in die loop van die jare uit die volgende Pretorianers bestaan: Dr. P.J. Kloppers (voorsitter, mnr. Jan J. van Schaik (ondervoorsitter), mnr. P.O. Kraamwinkel (sekretaris, penningmeester), mnr. G. Braak, mev. K. Kempff, mnr. J.H. Meiring, mev. G. Middelberg, Dr. P.J. Muller, mnr. W.J. Punt, mev. F. van Proosdij en mnr. B.S. Zylstra (lede).

Tydens die onthulling van die gedenkteken op Sondag 16 Februarie 1992 het die volgende sprekers agtereenvolgens die woord gevoer. Burgemeester Raadslid B.S. Zylstra, Dr. P.J. Kloppers (voorsitter), prof. Dr. G.J. Schutte (voorsitter NZAV, Amsterdam) en Staatspresident F.W. de Klerk.

'n Verslag van die verrigtings is in die "Nederlandse Post" (Kaapstad), Maart 1992, p.25, gepubliseer.

Mnr. W.J. Punt het by dié geleentheid as seremoniemeester opgetree.⁵⁾

Opmerkings van die redakteur

- 1) Mnr. W. Klooster het as voorsitter van die Nederlandsche Vereeniging te Pretoria ongeveer dieselfde bewoordinge gebesig in die publikasie "Gedenkboek van de Nederlandsche Vereeniging te Pretoria, uitgegeven ter gelegenheid van haar 30-jarig bestaan 1893 - 26 Augustus - 1923" (58 pp.) op p.47.
- 2) Kyk die artikel van Dr. J. Ploeger getitel "Prof. U.G. Louts, 1787-1865, werksaamhede en skakeling met Pretoria" in "Pretoriana" no. 92, November 1987, p.53-55, met portret op p.54.
- 3) Sommige historici noem die Nederlandse immigrante in die ZAR in Transvaal 1872-1877 "Burgers' Hollanders". In "Pretoriana" no. 98, april 1991, p.42, staan 'n foto van Staatspresident T.F. Burgers, omring deur 9 hoofamptenare, van wie 8 van Nederlandse geboorte; die 10de persoon is die konsul van België.
- 4) Die Britse anneksasie van die twee Boerererepublieke in 1902 het die

min of meer bevoorregte posisie van die Nederlandse immigrante in die ZAR as Burgers' en Krugers' Hollanders en as werknemers van die NZASM beëindig. Onder Britse vlag was hul posisie dieselfde as dié van ander nie-Britse immigrante in Suid-Afrika.

- 5) Die redakteur betreur dit dat tydens die onthulling van die Nederlandse monument op 16 Februarie 1992 geen landsvlae van die Republiek Suid-Afrika, Nederland en die twee Boererepublieke getoon is nie en dat geen een van die Volksliedere van die genoemde vier state gespeel en/of gesing is nie. Hy beskou dit as gemis aan styl.

Monument vir Nederlandse immigrante tussen 1850 en 1950 in Transvaal gevestig, by die Tremloods aan Pretoriusstraat in Pretoria-Sentraal, deur die Staatspresident F.W. de Klerk onthul op 16 Februarie 1992; op die agtergrond staan 'n ou tremwa wat lank gelede in Pretoria diens gedoen het.

Foto: C. de Jong, 1992

THE DIAS MONUMENT IN PRETORIA

by C. de Jong

In 1988 the first circumnavigation of the southern tip of Africa by Bartolomeu Dias in 1488 was celebrated in Portugal and South Africa, as this is an event of international historical importance. Dias opened the sea route between Europe and Southern Asia and the way for European expansion over the world. He passed the southern cape of Africa, but had to return at a point off the coast of Transkei and did not arrive in India. His reputation was therefore overshadowed by Henry the Navigator (1394-1460) who pioneered the discovery voyages of the Portuguese to West Africa, and Admiral Vasco da Gama (1460/69-1524) who rounded the Cape and arrived in India in 1498. Dias participated in 1500 in Cabral's expedition which succeeded Da Gama's first voyage, but he perished with his ship and crew in a storm off South Africa without ever having set his eyes on India.

We know almost nothing of Dias - not even the date and place of his birth. He is mentioned for the first time as the commander of a ship sent to Guinea in December 1481. In 1486 he was chief customs officer of the Royal Guinean warehouse in Lisbon. Later he was appointed commander of three caravels which had to continue the preceding voyages of discovery beyond South-West Africa. He left Lisbon in August 1487, rounded the Cape and returned with two ships in December 1488. As he had not reached India he did not receive special honours and fame.

The Afrikaner poet N.P. van Wyk Louw has devoted a long poem to Bartolomeu Dias as a tragic hero.

A large number of Portuguese immigrants live in Pretoria. Their community collected funds for a memorial for Dias which was designed by Gilberto Leal. The monument was erected in front of the Art Museum in Arcadia Park in 1989 and unveiled in February 1990.

The high socle is of polished red granite. On top of it there is a model of a caravel sailing on high waves. Dias' ship was a caravel appropriately named "São Christovão" (St Christoffer), the traveller's saint. This is a small ship of 100 to 150 tons and two masts, rigged with triangular latin sails. It is a cockleshell in present opinion, but the Portuguese were courageous seafarers.

Each of the four sides of the socle bears an inscription. On the southern side we read lines of the poet Fernando Pessoa:

A
Bartolomeu Dias
1488-1988
Ô mar salgado,
quanto de teu sal

são lagrimas
de Portugal.

A translation would read: "O salty sea, how much of your salt are tears (shed) by Portugal". The poet refers to the losses and sorrows suffered during the voyages of discovery by his people.

The inscription on the north side is a quotation of the first lines in the first canto of the long epic poem "Os Lusíados". (Os Lusíados means the Lusitanians, the inhabitants of Lusitania, the Latin name of Portugal in Roman times.) The epic was composed by Luís Vaz de Camões and describes in lofty lines the history and heroes of Portugal and the great discoveries of the Portuguese. It was published in 1572 and is the national poem of Portugal. Camões praises Prince Henry and Da Gama, but does also mention Dias' exploits¹⁾. The inscription reads:

A
Bartolomeu Dias 1488-1988
armas e os barões asinalados
que da occidental Lusitana
por mares nunca dantas navegados
passaram ainda além de
Tatrobana.
Luís de Camões
Os Lusíados, Canto I

(The arms and the renowned noblemen from Lusitania in the West - traversed seas never before navigated, even beyond Tatrobana.) The ancient Greeks called Ceylon, now Sri-Lanka, Tatrobane.

On the front of the monument appears a list of the 17 names of the crew who sailed the replica of Dias' caravel from Lisbon via Cape Town to Mossel Bay in 1988 to celebrate Dias' discovery of the Cape of Good Hope. The first name is of the captain, Emilio de Sousa. Of the 16 other names 12 are Portuguese

;:

Monument offered by the
pioneer of the Portuguese
Community, Commander
Antonia Biaz, to the
City of Pretoria.

The Dias monument is splendid and one of the few links Pretoria has, apart from the naval headquarters, with the distant sea.

Verwysings

- 1) Camões writes of Da Gama's expedition: Soon we had left behind the island of Santa Cruz, the farthest point reached by Bartholomeu Dias after his discovery of the Cape of Storms. The island of Saint Cross is in Algoa Bay. Source: Luis vaz de Camoes, "The Lussods", translated by W.C. Atkinson, Penguin Books, Hammondsworth, 1952, p.133.

With thanks to "Be my guest", November 1991.

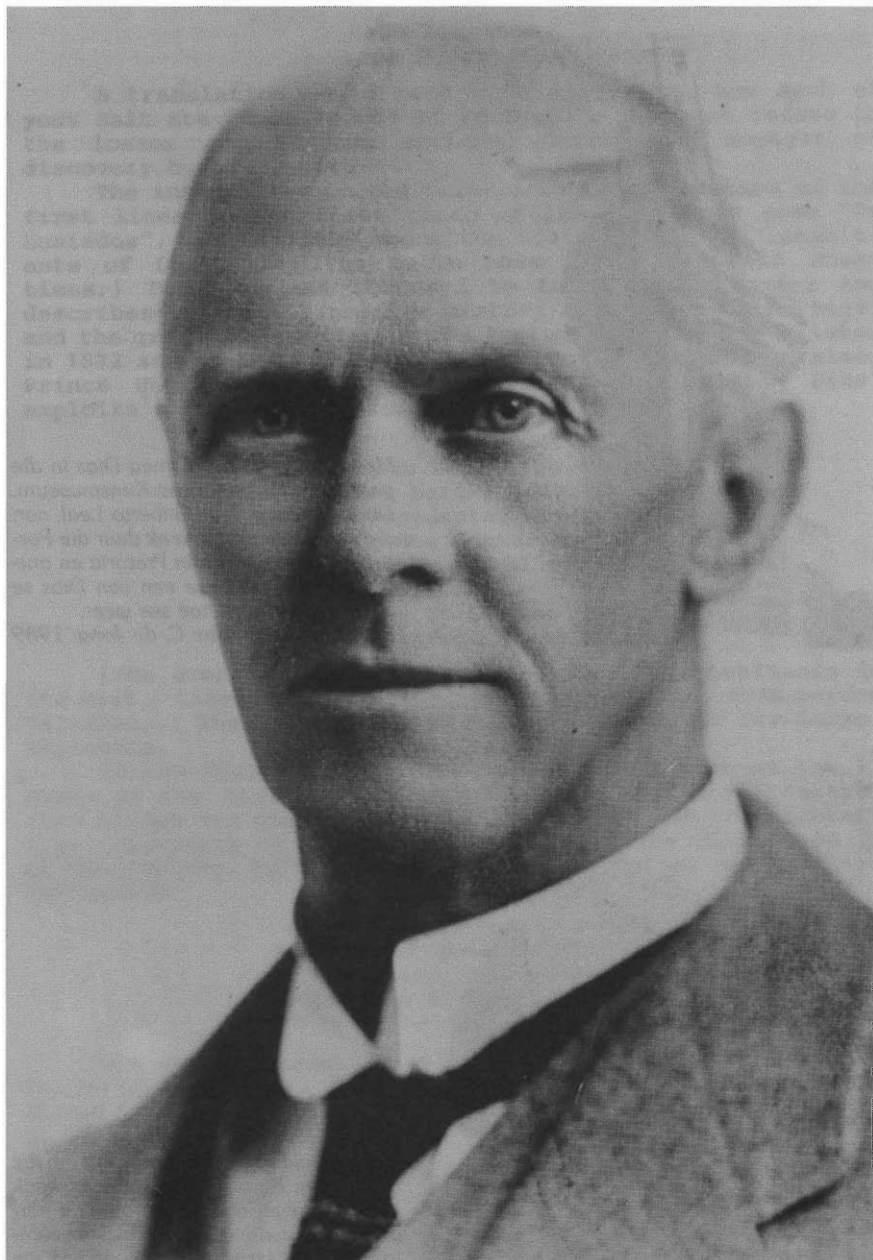
Monument vir Bartolomeu Dias in die park voor die Pretoriase Kunsmuseum. Dit is ontwerp deur Gilberto Leal, aan die stad Pretoria geskenk deur die Portugese gemeenskap in Pretoria en ont-hul in 1989. Dit gee een van Dias se karvele op hoë see weer.

Foto: C. de Jong, 1989

Standbeeld van Bartolomeu Dias in die Tuine van Kaapstad, in 1960 geskenk deur die regering van Portugal ter herdenking van die sterfjaar van Dom Henrique (Prins Hendrik die Seevader); die beeld is later by die hawe van Kaapstad geplaas.

Foto: C. de Jong, 1962

Robert Loftus Owen Versfeld, Constantia 1862 - Johannesburg 1932

HERDENKING VAN LOFTUS VERSFELD OP 20 JUNIE 1992

Saamgestel deur Dr. N.A. Coetzee

Oordruk: Bygaande het verskyn in die Amptelike Program van die Curriebeker-Wedstryd tussen Noord-Transvaal en Oranje-Vrystaat op 20 Junie 1992.

Presies 60 jaar gelede op die 5de Mei 1932 het Robert Loftus Owen Versfeld, die man na wie hierdie stadion vernoem is, sy kop te ruste gelê. Die Noord-Transvaalse Rugby-Unie het die graf van hierdie baanbreker en sy naastes wat saam met hom in die begraafplaas van Pretoria-Wes begrawe is, herstel. Dit het nou die mooi aansig wat in die meegaande foto waargeneem kan word. Tydens die onthulling van die nuwe graf en die voetsteen op hede deur Hentie Serfontein het hy hulde gebring aan Loftus Versfeld en sy familie wat nie net vir rugby in Pretoria en Noord-Transvaal baie gedoen het nie, maar ook op nasionale gebied 'n bydrae gelewer het.

Message from the President of the NTRU

Today Northern Transvaal pays tribute to the man after whom Loftus Versfeld is named. The Union has decided to restore the graves of Loftus Versfeld and his family in the Pretoria West Cemetery. The new headstone and plinth were unveiled this morning during a ceremony at the graves. Northern Transvaal pays tribute to those who laid the foundation of the Union as we know it today.

The wording on the Plinth reads as follows:

This Plinth was dedicated
on the 20th day of June 1992
by the Northern Transvaal Rugby Union
to the memory of
Robert Owen Loftus Versfeld
and in recognition of his service to Rugby

The wording on his wife's commemoration stone as seen on his grave is:

In loving memory of
Mother
Johanna Catharina Elizabeth "Jossie"
Versfeld
26.7.1865 - 28.6.1962

Loftus Versfeld - the man

The story of great rugby families like the Morkels, the Luyts, the Louws and the Bekkers run like a thread through the annals of South African rugby. The first of these and probably the most noteworthy, was the Versfeld family of Dutch descent.

Although Robert Loftus Owen Versfeld never became a

Springbok as his two brothers Marthinus (Oupa) and Charlie (Hasie) did, he made the greatest contribution to rugby, especially in the Transvaal. He was a rugby pioneer in the true sense of the word and was one of only two South Africans who were honoured by having international rugby stadiums called after them. The other to share this distinction is Boet Erasmus, after whom the test stadium in Port Elizabeth is named.

During the last decade of the previous century and the first thirty years of the present one, Mr. Loftus Versfeld, amongst others, laid the foundations for the sound, vital rugby which has become traditional to Northern Transvaal and which forms an integral part of South African rugby.

While practising as an attorney in Pretoria Loftus Versfeld served rugby with unfailing loyalty. He was a devoted player and administrator and the extent of his contribution to rugby in this country is hard to define.

He died of a heart attack next to a rugby field on 4 May 1932. He was 69 years old, the match was a Currie Cup fixture between Transvaal and the Free State at Ellis Park.

When he arrived in Pretoria in 1888, rugby had already been established but it was not yet considered a major sport. Loftus became the man of the moment and immediately initiated changes - with far-reaching results:

- (1) He realised that the separate rugby forces in Pretoria should be concentrated and with the "Good Hope" Club as nucleus, he founded the Pretoria Rugby Club, the oldest rugby club in Transvaal and still one of the leading clubs in the country.
- (2) In 1908 he was one of the founder members of the Pretoria Ruby Subunion, which, thirty years later, in 1938, became the Northern Transvaal Rugby Union. Fred Hopley was the first President and was succeeded by Loftus Versfeld.
- (3) His greatest achievement was establishing rugby headquarters in Pretoria on the site of the present Loftus Versfeld grounds which was then known as the Eastern Sports Grounds. But for his foresight, we may not have had the privilege of witnessing the inauguration of the new Loftus Versfeld in 1977.
- (4) He introduced grass playing-fields in the Transvaal. As an experiment, he planted kikuyu grass, imported from Kenya, on the Eastern Sports Grounds in 1919-20. The first grass rugby field in the Transvaal was established.

Few rugby administrators anywhere in the world can better the many achievements of Loftus Versfeld. Not surprisingly, it was decided in 1933 to change the name of the

Eastern Sports Grounds to Loftus Versfeld - a name which has become familiar to rugby supporters all over the world.

Robert Loftus Owen was born at Constantia near Cape Town on 7 December 1862. He and his three brothers joined South Africa's oldest rugby club, Hamiltons, for whom they all played in the first team in the early eighteen-eighties.

The four brothers played in the team which won the Western Province Grand Challenge Cup when it was first competed for. They were also included in the Combined Cape Town side which took part in the first interprovincial competition at Grahamstown in 1885.

Loftus played for Hamiltons for five or six years. After practising at Murraysburg for a while he moved to Uitenhage where he helped to form the Union Club of which he became captain. He was also a founder member of the Eastern Province Rugby Union. Towards the end of 1888 he moved to Pretoria where he settled permanently.

One wonders whether he would have become a Springbok like his brothers Marthinus and Charlie, had he not left Cape Town which was then the hub of South African rugby.

Marthinus, or Oupa as he was called, was a forward while the other three brothers were backs. Marthinus played for South Africa in all three tests against the first British touring side in 1891 and Charlie (Hasie) played in the third test.

Hasie distinguished himself by being the first South African to score against an international touring side. In the first match of the tour he scored a try - which counted one point - against W.E. MacLagan's British team. This was the only point scored against the unbeaten British on a tour in which they garnered 224 points in 19 matches as against a single try (1 point).

The four Versfeld brothers all played against the British in 1891. John, Hasie and Marthinus (Oupa) played for the Cape Clubs, Oupa playing seven matches in all. In the North, Loftus upheld the family honour by playing against the British for the Country (Platteland) side.

One of his team-mates on that day was the future distinguished Boer general and the first Commandant-General of the Union Defence Force, Christiaan Beyers, who also belonged to the Pretoria Club.

In 1889 Loftus captained the Pretoria Club, of which he was a founder member, and Transvaal at the South African interprovincial championship, the forerunner of the present Currie Cup Competition.

Loftus Versfeld holds what must surely be a record in that he was a member of the first winning team in the Grand Challenge Cup Competitions of three different rugby Unions - Hamiltons (WP 1883); Union (EP 1888) and Pretoria (Tvl. 1889).

In 1897 he retired as a player and became President of the Pretoria Rugby Club and later President of the Pretoria Rugby Sub-union. During this period he emerged as a coach. He was also a life-member of Hamiltons in Cape Town, of the Pretoria Sub-union and of the Transvaal Rugby Union.

Loftus Versfeld was a versatile sportsman: a rower, a gymnast, a boxer and a rugby player.

His son, the late Mr. Wilfred Versfeld who lived in Eastwood Street not far from Loftus Versfeld grounds, followed in his father's footsteps. He was Vice-President of the Northern Transvaal Rugby Union from 1938 to 1950 and chairman of the Reception Committee.

Like his father did, Wilfred played for the Pretoria Club. He captained the Pretoria Cricket Club and was for some time Chairman of the Pretoria Tennis Club.

- o -

Die familieregister van Robert Loftus Owen Versfeld

(Ons haal aan uit C.C. de Villiers en C. Pama, "Geslagsregisters van die Kaapse families", uitgawe 1981, bladsy 1017.)

"Die Vervelde behoort tot een van die oudste geslagte in Nederland en gaan waarskynlik terug tot op Gerald Versfeld, wat in die jaar 1200 besitter was van 'n landgoed naby Zevenaar. Die direkte voorvader is Arent Versfelt, kommies van oorlogsake in Hasselt, omstreeks 1650, getroud met Willemien Ronsen van den Belt. Sy kleinseun was die stamvader van die Suid-Afrikaanse tak. Willem Ferdinand Versfelt^(a) gebore 's Hertogenbosch (Nederland) 12.10.1745 (seun van Arnoldus Versfelt geb. 30.10.1705, oorlede 20.4.1764, en Elselina Maria de Raeff, gedoop 27.11.1711, oorlede 20.2.1761). In 1773 gaan hy na die Kaap as sekretaris van sy neef Pieter Baron van Rheede, Heer van Oudshoorn, benoemde Goewerneur van die Kaapkolonie.⁽¹⁾ Willem Ferdinand, sterf 1.3.1787, trou in Zwartland, nou Malmesbury, met Hilletje Hillegonda Smuts, gebore 13.4.1749, dogter van Marthinus Smuts en Aletta Geertruida Mostert." Hulle vyfde kind is Marthinus Versfeld ^(b5) gedoop 4.4.1784 en oorlede in Lydenburg, Transvaal, op 31.3.1859. Hy was getroud op 16.4.1809 met Catharina Maria Hofmeyr.

Hulle derde kind is Marthinus Versveld^(c3) gebore 8.11.1815 en oorlede 3.1.1870 en op 12.8.1859 getroud met Johanna Hillegonda Carolina Owen.

Ons plaas hier die afskrif van die Sterfkennis van die Vader van Robert Loftus Owen Versfeld ^(d3) na wie die bekende Loftus Stadion in Pretoria vernoem is. Intussen het die F na 'n V verander in die van Versveld, soos dit soms met registrasies van name gebeur.

Death Notice

Name of deceased: Marthinus Versveld
 Birthplace: Cape Town
 Father: Marthinus Versveld

(1) Baron van Rheede, Heer van Oudshoorn, is op see na die Kaap oorlede en in die Groote Kerk te Kaapstad begrawe. Sy grafsteen kan nog in die Kerk gesien word. Hy het dus nie die Goewerneurskap kon opneem nie.

Mother: Catharina Maria Hofmeyr
Age of deceased: 50 years
Occupation: Agriculturist
Married
Name of surviving spouse: Johanna Hillegonda Carolina Owen
Day of decease: 5 January 1870
Where: New Constantia
Names of children: 1. Marthinus, born 15 May 1860
 2. Helen Elizabeth, born 10 September 1861
 3. Robert Loftus Owen, born 7 December 1862
 4. Jan Hendrik, born Dec. 9 1864
 5. Charles, born 24 November 1866
 6. Willem, born 6 March 1870

Signed J.H.C. Versveld, Wife of deceased.

Ons plaas ook die Sterfkennis van Robert Loftus Owen Versfeld (met die V weer 'n F) soos verkry van die Staatsargief in Pretoria. Hy was getroud met Johanna Catherine Elizabeth Botha. Hulle het vier kinders gehad, soos hierna aangedui. Een seun is in 1918 oorlede sonder om kinders na te laat.

Dit is merkwaardig dat Robert Loftus Owen Versfeld op 69-jarige ouderdom op 5 Mei 1932 in die Ellis Park Rugby Stadion oorlede is, terwyl hy 'n toeskouer by 'n rugbywedstryd was.

Death Notice

Name of deceased: Robert Loftus Owen Versfeld
Birthplace: Constantia, Cape Province, British
Father: Marthinus Versfeld
Mother: Johanna Hillegonda Carolina Owen
Occupation: Solicitor
Residence: 814 Park Street Arcadia Pretoria
Age of deceased: 69 years 5 months
Name of surviving spouse: Johanna Catharine Elizabeth Botha
Place of marriage: Cape Town
Day of decease: 5th May 1932 at Ellis Park Rugby Grounds, Johannesburg
Children: 1. Thelma Cook (married to Arthur Eyre Cook)
 2. Winifred Page (Married to Joe Daniel Page)
 3. Wilfred Versfeld

Signed W. Versfeld, son of deceased, on 9th May 1932.

GESLAGSREGISTER STAMBOOM VAN DIE FAMILIE VERSFELD

ROBE

